

דרשת הרב קוק זצ"ל על חשיבות הדגל הישראלי

פרסום ראשון של דרשת הרב מטקס הכנסת דגל הגדוד העברי לבית הכנסת ה'חורבה'

הקדמה
הגדוד העברי
רעיון הקמת הגדוד העברי מחדש
משמעותו הלאומית של טקס הכנסת הדגל ל'חורבה'
חשיבות הדגל וסמליותו לדעת הרב זצ"ל
סיכום
הדרשה לכבוד הדגל

הקדמה

בית הכנסת "חורבת ר' יהודה החסיד" ברובע היהודי שבירושלים עומד לקראת חנוכתו המחודשת. זוהי הזדמנות מתאימה לפרסם כאן לראשונה את הדברים שנשא מרן הראי"ה קוק זצ"ל בטקס הכנסת דגל הגדוד העברי לבית הכנסת ה'חורבה'¹. פרטי אותו טקס שהתקיים בל' בכסלו תרפ"ו², וגם התפילה המיוחדת שחיבר הרב קוק עבורו³, כבר זכו לפרסום בשנים האחרונות⁴, אך דרשתו של הרב שעמדה במרכז אותו טקס לא יצאה עד עתה לאור.

- 1 המאמר הוא פרי מפירותיו של מחקר מקיף על דגל ישראל במקורות, שנעשה בחסות ובתמיכת מכללת 'אורות ישראל' באלקנה (פרקים מאותו מחקר יתפרסמו בע"ה בשנתון המכללה, טללי אורות טז).
- 2 אמנם על עותק הדרשה המודפסת במכונת כתיבה בלשכת הרב (ועיין למשל בהערות 70 ו-73) כתוב התאריך תרפ"ה, אך הטקס התקיים רק בחנוכה תרפ"ו; יתכן שחשבו למתאים לקיים אותו דווקא בחנוכה בגלל המשמעות הסמלית של התאריך הזה (וכפי שהתבטא הרי"ל מימון, עורך "התור", במאמר המוזכר להלן בהערה 28), או שהיה עיכוב בהעלאת הדגל מאנגליה (ועיין גם בהערה 36. דרך אגב, יש לתקן טעות שנפלה בכרונולוגיה לתולדות הישוב היהודי בא"י תרע"ח-תרצ"ו בעריכת י' רוזנטל עמ' 120, שם רשומים בטעות תאריכי ההעלאה והכנסת דגל הגדוד העברי יומיים מוקדם יותר, בכ"ז-כ"ח בכסלו).
- 3 התפילה מובאת בשלימותה אצל גניחובסקי ולוין (בהערה הבאה).
- 4 תוכנית הטקס נמצאת בספרייה הלאומית, מספר S2'62A1194, וצילומה אצל ד' גניחובסקי, "כך הוכנס דגל הגדוד ה-40 ל'חורבה' בחנוכה תרפ"ו", מוסף ירושלים - מקומון של ידיעות אחרונות, י"ב באלול תשל"ז 26/8/77, עמ' 2. לגבי פרטי הטקס עיין שם ואצל ז' ארליך, "נחמה ב'חורבה'", מקור ראשון, י"ד באב תשס"ח, מוסף שבת, עמ' 2-3; א' ארנד,

הגדוד העברי הוקם ע"י זאב ז'בוטינסקי, יוסף טרומפלדור ואחרים בשנת תרע"ה, כשראו שכדאי ליהודים לצדד במלחמת העולם הראשונה בצד האנגלי, במטרה מפורשת לשחרר את ארץ ישראל מיד הטורקים ולהעבירה בסופו של דבר לשלטון יהודי.⁵ במהלך המלחמה הוקמו שני גדודים שהיו מאויישים ביהודים מאנגליה ומארה"ב, ולאחר מכן, בשנת תרע"ח, הוקם הגדוד ה-40 של קלעי המלך, או "הגדוד הראשון ליהודה", ממתנדבי א"י.⁶ בנוסף לתועלת הפוליטית בהקמת גדודים אלו ראו בכך רבים חידוש היסטורי, ושלב חשוב בתהליך גאולת עם ישראל.⁷ הרב קוק ראה בכך גם התחלה של תחייה מחדש של "אותן הנשמות החזקות" עליהן מסופר בתנ"ך "שאנו כל כך... משתוקקים לאימוצם",⁸ לכח־החיים החטוב והגבוש, האיתן והמוצק⁹ שחוזר לחיות בנו.

רעיון הקמת הגדוד העברי מחדש

שנתיים לאחר סיום המלחמה בשנת תר"פ פורק הגדוד¹⁰. בשנים הבאות הונף דגל הגדוד בבנייני ציבור חשובים ובבתי כנסת באנגליה, ואף בביהכ"נ הגדול בלונדון¹¹. שש שנים לאחר מכן הועלה הדגל ארצה, וקויים טקס רשמי לרגל הכנסתו לביהכ"נ

"הדגל ביום העצמאות וכלל עניני ביהדות", פרקי מחקר ליום העצמאות, עמ' 116; ובמיוחד אצל י' לוי, "תפילות ארעיות לראי"ה קוק", אקדמות ט (תמוז, תש"ס), עמ' 58-56. חלק מהרקע ההיסטורי כאן מקורו במאמרים הללו.

5 ז'בוטינסקי, מגילת הגדוד, ירושלים, תרפ"ט (תרגם אב"א אחימאיר), עמ' 149.
6 בין חיילי הגדוד היו הטוראים דוד בן גוריון ויצחק בן-צבי. ועיין בהרחבה אצל M. Watts, The Jewish Legion in the First World War, London, 2004

7 אגרות הראיה כרך ג סי' תתקעד, באגרת לרב הגדוד: "אחינו בני הגדוד נושאי דגל ראשית צמיחת ישועתנו"; וכן בכותרת של הדרשה והתפילה בטקס, "נרננה בישועתיך ובשם אלוקנו נדגל".

8 אורות המלחמה, עמ' יד; שם הדפיס הרב צבי יהודה קוק 'לאמוצם' ללא יו"ד, אולי לרמוז למשמעות כפולה, לאמץ את האומץ שלהם.

9 שמונה קבצים ו, קג; והשווה לאורות שם. נכתב בשוייץ בתרע"ה-תרע"ו, בעיצומה של מלחה"ע.

10 מ' פעיל, From Hashomer to the Israeli Defense Forces, p. 2, גורס שהאנגלים פירקו את הגדוד לאחר יוזמת מפקדו, אליעזר מרגולין, לשלוח מחיילי הגדוד לטפל בהתפרעויות ערביות בגבול בין יפו ותל-אביב ללא אישור הממונים עליו. ניתן רק לשער שזאת הסיבה שהאנגלים מנעו ממרגולין כעבור שש שנים מלהיות נוכח בטקס הכנסת הדגל (גנחובסקי, לעיל הערה 4).

11 The Palestine Bulletin, "The Kings Colours in Jerusalem", 13/12/25, p. 1. עיתון זה נהיה לימים ה־Jerusalem Post.

'החורבה'. באותם ימים שררה מחלוקת חריפה בשאלת הקמתו מחדש של הגדוד העברי בארץ ישראל¹². בקונגרס הציוני ה-14¹³ ניתנה רשות יוצאת דופן ל'בוטינסקי לנאום במשך שעה שלימה¹⁴ על חשיבות העמידה על התביעה מממשלת אנגליה להקמת הגדוד מחדש, ולעומתו חיים וייצמן הוביל את המתנגדים לכך¹⁵. ל'בוטינסקי לא הסתפק בפולמוס שהתקיים בקונגרס, אלא יצא גם לסבב הרצאות ממושך בעולם על מנת לשכנע את הציבור היהודי ואת מנהיגי העמים בחשיבות חידוש הגדוד העברי, עובדה שמנעה ממנו מלהשתתף בטקס בירושלים. הקשר בין הטקס לבין דרישתו של ל'בוטינסקי להקמת הגדוד מחדש מוזכר גם בעיתונות התקופה¹⁶. לרגל האירוע שלחו אנשי הגדוד הוותיקים מברק חגיגי ל'בוטינסקי¹⁷, והרביזיוניסטים, תומכי רעיון חידוש הגדוד, אף בקשו מהאנגלים ש'יום הדגל' יוכרז כיום-חג לאומי רשמי¹⁸.

כאמור, לא סביר להניח שבצירוף מקרים פתאומי נזכרו לפתע בדגל הנשכח בדיוק בימים אלו¹⁹. אולם מבחינת עיתוי הטקס הייתה משמעות רבה גם למינויו הטרי של הפילדמרשל הרברט פלומר כנציב העליון על פלסטינה מטעם המנדט הבריטי, על רקע הקריירה הצבאית המפוארת שלו. פלומר בא במקומו של סיר הרברט סמואל שמינויו היה בתוקף היותו מדינאי, ושעורר אכזבה רבה בייחסו

12 כל הכותבים על טקס דגל הגדוד העברי בשנים האחרונות (לעיל הערה 4) לא עמדו על הרקע ההיסטורי הזה, אולי לא ידעו שהטקס תוכנן כבר בחודש אלול תרפ"ה, עובדה המתפרסמת כאן לראשונה (עיין היטב להלן בהערות 2 ו-19).

13 שהתקיים בווינה מכ"ח במנחם אב עד ח' באלול תרפ"ה. עי' כרונולוגיה, לעיל הערה 2, עמ' 117.

14 The Palestine Bulletin, "Jabotinsky Demands Jewish Defense Corps", 23/8/25, p. 1

15 ד' ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ת"א, 1965, עמ' 114-115, כבר בב' באייר תרפ"ה (26/4/25) נפתחה בפאריס הוועידה הראשונה של המפלגה החדשה "ברית הציונים הרביזיוניסטים". בין השאר קראו בה לתבוע את חידוש הגדודים העבריים בא"י (שם עמ' 113). בנאומו בקונגרס השיב וייצמן שלמרות שבעבר הוא תמך בגדודים, התביעה לחדשם כרגע "לא זז בלבד שאינה מועילה - אלא אף מזיקה". ניב מציין שרוב האישים והמפלגות, הן בארץ והן בתפוצות, הצטרפו לדעתו של וייצמן בנדון (שם עמ' 115), אך כהיום כן אז - קשה מאוד ללמוד מספרים ומהעיתונות על תחושת "הרוב" בנושאים כאלה.

16 למשל, מצוין שבדינר החגיגי שהתקיים ליוצאי הגדוד, כשהזכיר קולונל קיש האנגלי שיתכן שקולונל מרגולין ישוב ויפקד על הגדוד מחדש - נשמעו מחיאות כפיים נמרצות. The Palestine Bulletin, "Jewish Battalions' Regimental Dinner," 18/12/25, p. 3 הערה 10.

17 The Palestine Bulletin, "Flag Day at Tel-Aviv," 17/12/25, p. 3

18 F. Kisch, Palestine Diary, London, 1938, p. 224

19 בראש דרשתו של הרב נזכר שהרב ישא את דבריו לפני הנציב העליון פלומר, והתאריך המצוין הוא תרפ"ה. לפי כרונולוגיה (לעיל הערה 2) עמ' 117, פלומר הגיע ארצה להתחיל את תפקידו רק בה' באלול תרפ"ה; נראה אם כן שהדרשה תוכננה להיקרא בטקס שאמור היה להתקיים בדיוק בעת הפולמוס סביב לרעיון תחיית הגדוד.

העידן, בכפפות משי, כלפי הערבים²⁰. הבחירה בפלומר הצביעה על האפשרות המפתיעה שהחלה תקופה של מדיניות תקיפה יותר בלונדון כלפי הערבים בארץ. ואכן פלומר שלט בארץ ביד חזקה הרבה יותר מכל הנציבים האנגלים שאחריו, ובתקופת כהונתו (תרפ"ו-תרפ"ח) לא ארעו כמעט התפרעויות של ערבים בארץ²¹. המדיניות הזו באה לידי ביטוי גם בטקס השבעתו כמושל, בו ניתנה רשות מיוחדת להניף בכל מקום את הדגל של התנועה הציונית יחד עם הדגל האנגלי²².

מבין ההחלטות הראשונות של פלומר היה האישור לקיים את טקס העלאת דגל הגדוד העברי ארצה. הדגל נחשב לרכוש הפרטי של מלך אנגליה²³, ומדובר היה על קיום טקס ממלכתי אנגלי רשמי לפי חוקי המלוכה ("King's Regulations")²⁴. באופן רשמי הוסבר שהמלך חשב לנכון להעלות את הדגל למקומו הקבוע בבית כנסת חשוב בירושלים, משום שרוב המגויסים של הגדוד (כ-10,000) באו מארץ ישראל²⁵; אך חיים וייצמן שהתנגד למהלך טען שהיהודים הם אלה שבקשו להעלות את הדגל ארצה והאנגלים רק הסכימו לכך²⁶. הגישה של וייצמן מתאשרת בין השאר מן הדברים שנמצאו רשומים ביומנו האישי של קצין בריטי שהיה בקשרים הדוקים עם ראשי היישוב²⁷, וכן מלשון הכותרת של תוכנית הטקס - "בהסכמת הוד מלכותו

20 בתקופת הנציב הרברט סמואל אירעו מאורעות תר"פ-תרפ"א, ונמתחה עליו ביקורת על כך שלא הגיב בתקיפות מספקת נגד המתפרעים הערבים. עיין א' יערי, "שלוש אגרות של הרב", מחניים, כ"ו באב תשי"ז, עמ' 10, ובתלונה של ר' יעקב זיסלמן על אזלת ידו של סמואל ובתגובת הרב קוק בנדון, תפארת יעקב, עמ' 7, מז' באייר תרפ"א. הרב קוק שלל את הביקורת. המוסדות היהודים ביישוב אמנם העדיפו שסמואל היהודי ימשיך בתפקידו, עיין כרונולוגיה (לעיל הערה 2) עמ' 110 שבכ"ג בשבט תרפ"ה החליטה מליאת הוועד הלאומי לפעול בקרב התנועה הציונית העולמית במגמה להאריך את כהונתו של סמואל כנציב העליון לחמש שנים נוספות. עיין גם באגרות הראיה כרך ד עמ' רלב במכתב שנכתב באותו שבוע (כ"ט בשבט תרפ"ה), ובו מביע הרב קוק את צערו על ההחלטה להחליף את סמואל. מדווח שם הרב שהוא אף הפעיל את רבני אמריקה בנדון, "ואין שום ספק בדבר שאנו חייבים לעשות מצדנו כל ההשתדלות היותר אפשרית בעבודה קדושה זו".

21 אמנם בטווח הארוך קשיחותו של פלומר הופנתה גם כלפי העלייה היהודית ה"לא חוקית". ר"י דדון, הגדה של פסח אילת השחר, עמ' עה, מספר שלאחר שהרב נזף בפלומר שאין "עולה יהודי לא"י שהוא לא ליגאלי" הופסק הקשר ביניהם. ברם, כנראה ומדובר בהגזמה, כי בתיק "הרבנות הראשית תרפ"ו-תר"צ" בארכיון בית הרב נמצאת התכתבות ממושכת ביניהם בנושאים שונים מתוקף תפקידיהם של השנים.

22 The Palestine Bulletin, "Zionist Flag Flies During Lord Plumer's Reception" 26/8/25, p. 1.

23 The Palestine Bulletin, "The King and the 40th Battalion," 18/12/25, p. 1; "דגלי הגדודים העבריים", הארץ, כ"ז בכסלו תרפ"ו, עמ' 4.

24 מודגש בכל עיתונות התקופה שצינו, וכן אצל קיש, לעיל הערה 18, עמ' 225.

25 The Palestine Bulletin, לעיל הערה 11.

26 ח' וייצמן, מסה ומעש, עמ' 323.

27 קיש, לעיל הערה 18, עמ' 224.

ושלטונות הצבא בבריטניה". עכ"פ מדובר היה במבצע משותף, ששני הצדדים היו מעוניינים בו. גם השתתפותם בטקס של "הוד מעלתו הנציב העליון", של המזכיר הראשי, של מושל ירושלים סיר רונלד סטורס, של פקידי הממשלה הגבוהים, של קציני הצבא הבריטי ושל כל הקונסולים הזרים²⁸, לכבוד הגדוד העברי ואנשיו, היתה משמעותית ביותר. הדיבורים על תחיית אותו גדוד התפרשו ע"י הערבים, ובצדק, כאיתות ברור וחד-צדדי של האנגלים לטובת הצעת ז'בוטינסקי, וכהכנה להעברת השליטה הביטחונית על הארץ ליהודי ארץ ישראל. איומיהם של הערבים לפוצץ את הטקס של "הדגל הציוני"²⁹, דרישתם לדגל דומה למרות שבמלחמה הם צידדו באויב הטורקי(!)³⁰, ותשובתו התקיפה של פלומר³¹, מצביעים אף הם על המשמעות המדינית והצבאית הברורה שעמדה ברקע של קיום הטקס.

אפשר לסכם ולומר שקיום טקס הכנסת הדגל לביהכ"נ 'החורבה' ועיתויו שירתו אינטרס משותף של אנשי הגדוד³² ושל פלומר, שכנראה הסכים, לפחות בשלב זה, לחידוש הגדוד. הפגנת ההערכה לגדוד העברי ולתרומתו לאנגליה במלחמת העולם הראשונה³³ היוותה איתות ברור לערבים, ואולי גם למהססים שביישוב היהודי,

- 28 "חג הדגל", התור, ח' בטבת תרפ"ו, עמ' 11.
- 29 The Palestine Bulletin, "Arab Executive Opposes Fusilier Flag Ceremony," 15/12/25, p. 3; קיש, לעיל הערה 18; וייצמן, לעיל הערה 26.
- 30 להלן, הערה 42.
- 31 הועד הפועל הערבי הזהיר שאם לא יבטלו האנגלים את הטקס הוא לא יוכל להיות אחראי לתוצאות; תגובתו של פלומר הייתה חד-משמעית: "אין אתם, רבותי, מתבקשים להיות אחראים לדבר. אני הוא האחראי, ואני אהיה שם". ב' אליאב (עורד), היישוב בימי הבית הלאומי (1917-1948), עמ' 34, הערה 43; מ' נאור, "שבע נציבים", עת-מול גליון י"ט 4 (114); אפריל 1994; ח' וייצמן, לעיל הערה 26. מהמקורות הללו עולה שהחלטיות זאת הייתה אופיינית לפלומר.
- 32 לפי ההשלכות ה"מפלגתיות" שברקע הטקס, יש לעיין אם הדרשה והתפילה המיוחדת שחיבר הרב למעמד זו לא התפרשו (לפחות מאוחר יותר ולמפרע) על ידי אנשי השמאל כצידוד הרב עם ז'בוטינסקי והרביזיוניסטים, כאשר הם האשימו את הרב בתרצ"ד בנטיות פוליטיות כאשר הגן על א' סטבסקי שהואשם ברצח ארלוזורוב. עיין אצל א' רוזנק, הרב קוק, עמ' 269-272, וא' אפשטיין, "אהבת ישראל", הפועל הצעיר, כ"ב באב תרצ"ד, עמ' 11-13. יתכן שגם תמיכתו של הרב זצ"ל בצעדת הבית"רים אל הכותל בט' באב תרפ"ט (עי' ש' אבידור הכהן, האיש נגד הזרם, עמ' 259-261) תרמה לתחושה זו בשמאל (על הקשר בין הרב קוק לז'בוטינסקי עיין א' רמבה, "דת ומסורת בחייו ובמשנתו", האומה ג, 1 [9], תמוז תשכ"ד] עמ' 145-166; השמועה שהרב חתם בעצם יום השבת על מחאה נגד מעצרו של זבוטינסקי ע"י האנגלים, הוכחשה נמרצות ע"י בנו הרב צבי יהודה).
- 33 עיין גם אצל ז'בוטינסקי, מגילת הגדוד לעיל הערה 5, עמ' 20, מכתב מתאריך 17/11/25 מאת סיר ג'ון המילטון המפקד העליון של הצבא האנגלי במבצע בגליפולי בו השתתף הגדוד העברי, בשבח האומץ של חיילי הגדוד. כתיבת המכתב בדיוק כחודש לפני הטקס מחזקת את האפשרות שביקשו מהמילטון לכתוב משהו בנושא הגדוד עקב הדיון הציבורי (ואולי

שקיימת כעין קואליציה נוצרית-יהודית מול האויב המשותף המוסלמי. גישה זו התאימה לתפיסה הצבאית התקיפה של לורד פלומר, ולמעשה לשיטה הקולוניאליסטית של אנגליה במקומות רבים בעולם באותה תקופה - לשלוט על המקומיים העוינים בעזרת כוחות מקומיים נאמנים³⁴.

משמעותו הלאומית של טקס הכנסת הדגל ל'חורבה'

גם לדרשה של הרב קוק היה תפקיד חשוב בהעברת המסר היהודי לפלומר ולממשלה הבריטית. כשם שהתפילה שהרב חיבר לטקס תורגמה לאנגלית³⁵, כך יתכן שנעשה לגבי הדרשה³⁶. מכיוון מבט זה יש גם להבין את תוכן הדרשה, המדגיש את הלאומיות הישראלית והצבאיות היהודית, ואת הקביעה שאין סתירה בינם לבין האוניברסליות, הלאומיות האנגלית והשאיפה לשלום בעולם³⁷.

בעיתונות המקומית מאותה תקופה אכן נתפס הטקס כמשמעותי במישור הלאומי וההיסטורי, ולא כאירוע נקודתי ומצומצם. למשל, בעיתון היומי הארצישראלי באנגלית מתואר הטקס כיום היסטורי בתולדות ארץ ישראל³⁸ שכמותו לא ידע העם

גם לקראת הטקס? והוא במכתבו הדגיש את הוקרת האנגלים ליישוב בציון בעקבות פעילותו המוצלחת של הגדוד העברי במלחמה.

34 עיין באריכות אצל M. Lange, *British Colonial Legacies and Political Development*, Providence, 2003.

35 36 The Palestine Bulletin, "Jewish Battalions' Regimental Dinner," 18/12/25, p. 3
אולי הצורך לתרגם את הדרשה ולהדפיס אותה הוא הסיבה לתאריך המוקדם יחסית של כתיבת הדרשה, כשלושה חדשים לפני הטקס; בראש הדרשה רשום כאמור תרפ"ה, והטקס התקיים רק בראש חודש טבת תרפ"ו. עיין אוצרות הראי"ה כרך ד עמ' 67 באגרת לפלומר מכ"ד בסיון תרפ"ו, שם מצויין שהרב לא סידר מראש את הדרשה והתפילה ליום הולדתו של המלך ג'ורג'; עובדה זו מרמזת לכך שבהזדמנויות אחרות התחשב הרב מראש בצורך בתרגום ובפרסום הדברים באנגלית. אמנם בבדיקה בארכיון המלכותי האנגלי לא נמצא תרגום לדרשה שלנו.

37 אמנם ארליך, לעיל הערה 4, לא ראה את דרשת הרב, אך הוא מקיש בין טקס הכנסת הדגל ל'חורבה' לבין טקס הכנסת דגלי הגדודים הסקוטיים (שהשתתפו אף הם בלחימה לשחרור א"י מהטורקים) לכנסייה הסקוטית בירושלים בשנת תר"ץ. אך אין ספק שהעלאת דגל הגדוד העברי ארצה והכנסתו ל'חורבה' היו בהם בזמנו איתות של סולידריות בטחונית בין האנגלים ליהודים (נגד הערבים), ומעין הצהרת כוונות לאישור הקמת הגדוד העברי מחדש. לפי זה יתכן שאדרבה, הטקס בכנסייה הסקוטית כעבור חמש שנים מסמן את השינוי החדש שאכן חל בעמדה הבריטית מאז תרפ"ו לכיוון של פיוס וכניעה לאלומות הערבית, מה שגרם למאורעות תרפ"ט בתקופת הנציב צ'נסלור. האנגלים רצו אולי להדגיש שהם מסתכלים על הגדוד העברי רק כגדוד אחד מיני רבים, ושאינן להשליך מקיומו אז שום השלכות מדיניות או ביטחוניות לגבי א"י, כשם שאין להנפת הדגלים בכנסייה הסקוטית בירושלים שום משמעות מדינית או ביטחונית.

38 The Palestine Bulletin, "The Colours Deposited," 17/12/25, p. 1

היהודי "מזה אלפיים שנה"³⁹. בשבועון "התור" הכותרת והמאמר הראשי במשך שבועיים היו "יש לנו דגל" ו"חג הדגל". במאמר שנכתב לפני האירוע מתואר כיצד עיצב דוד וולפסון לקראת הקונגרס הציוני הראשון בתרנ"ז את הדגל של התנועה הציונית על בסיס הטלית, ואחר כך כתוב: "מתוך גאווה לאומית והכרה עצמית נשבעו חלוצי הגדוד העברי להגן על דגלם העברי... ואת הדגל הזה, דגל העם העברי, מחזירים עתה למקומו, למרכז האומה העברית - לירושלים. והדגל הזה נתקדש אחרי כן על ידי הגדוד העברי בקדושת הגוף, בקדושת דמים... והלב מתרחב מרוב שמחה, והעין דומעת דמעות גיל. יש לנו דגל!"⁴⁰... הדגל של הגדוד העברי היה בעל רקע כחול-לבן, אך בשונה מהדגל של הקונגרס הציוני נכתב במרכזו שם הגדוד ("הגדוד העברי" ו"ראשון ליהודה") ונרקם עליו סמל הגדוד (מנורה עם הקריאה "קדימה"; צילום הדגל מובא בהמשך). אין ספק שהצבור ראה בהקשר לטקס הזה את דגל הגדוד כמקבילו של הדגל הלאומי⁴¹. הדיווחים היו מרגשים: "הדגל הובא ביום הרביעי לתל אביב, והתלהבות הקהל עברה כל גבול. יותר מעשרת אלפים איש הצטופפו ברחובות והריעו לכבודו של הדגל בעוברו... ביום החמשי בבוקר הובא הדגל ברכבת מיוחדת לירושלים. מאז הבוקר נהר הקהל אל תחנת הרכבת, וכל הדרך משער יפו עד תחנת הרכבת היתה מלאה המון רב של יהודים וגם של לא יהודים שבאו לראות במחזה... הקהל שעמד צפוף ברחובות ועל הגוזזטראות הריע לכבודם בעוברים... תזמורת המשטרה הלכה בראש וניגנה את מנגינותיה, עד בוא התהלוכה אל תוך העיר העתיקה... העברת הדגל בטכס נהדר כזה לירושלים כדי למוסרו למשמרת בבית הכנסת הגדול, יש בה כדי לחזק את האמונה כי אנגליה תישאר נאמנה לפוליטיקה של בנין הבית הלאומי, וכל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותה כבר מן השיטה הזאת שאחזה בה ביחס לארץ ישראל. העתונות הערבית, כרגיל, כועסת, מתמרמרת ומוחה. נשמעה דרישה למסור גם להם דגל... הועד הפועל הערבי איים גם בהפרעת הסדר"⁴²...

דגל הגדוד העברי

39 גניחובסקי, לעיל הערה 4.

40 "יש לנו דגל", התור, א' בטבת תרפ"ו, עמ' 1.

41 מעניין לציין שבאחד מהעיתונים צוייר ליד הכותרת שבעמוד הראשי הדגל שעיצב וולפסון לקונגרסים, שהוא דומה מאוד למה שהתקבל לבסוף כדגל המדינה; למרות שהמאמר יצא לאור ביום שאחרי הטקס - נראה שהוא נכתב וצוייר לפני שראו את דגל הגדוד בטקס, והכותבים חשבו שאכן מדובר בדגל הציוני. לענייננו, עובדה זאת מדגישה ביתר שאת כיצד ראו כולם את האירוע כאירוע לאומי. וראה במאמר ב"התור", למעלה בהערה 40.

42 "חג הדגל", התור, ח' בטבת תרפ"ו, עמ' 11.

חשיבות הדגל וסמליותו לדעת הרב זצ"ל

- הנקודות העיקריות בדרשת הרב ובתפילה שחיבר לאותו מעמד⁴³ הן:
1. דגל לאומי ודגל צבאי אינם זרים למקורות ישראל.
 2. הרב קוק ראה בחיוב את הכנסת הדגל "למשמרת עולמים" דווקא לבית הכנסת⁴⁴. מעניין לציין שגם החוגים החרדים בירושלים שהתנגדו לטקס טענו דווקא נגד הכנסת דגל אנגליה לבית הכנסת משום הצלב שבו, אך לא התנגדו כלל להכנסת דגל הגדוד⁴⁵.
 3. הדגל מסמל את תהליך הגאולה שאנו בעיצומו⁴⁶, ואת פלא קיבוץ הגלויות שאנו חוזים את ראשיתו בעינינו.
 4. הדגל מסמל את השאיפה הלאומית⁴⁷ ואת הייחוד הלאומי שלנו, הקשורים להיותנו ממלכת כוהנים וגוי קדוש, מקבלי התורה.
 5. הדגל ממלא את הלב כבוד והערצה⁴⁸, ויש בחיבה כלפיו "קוי קדושה", "קודש

43 התפילה מופיעה אצל לוין, לעיל הערה 3, עמ' 57-58.

44 בניגוד לדעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל לאחריו: עי' שו"ת אגרות משה חלק או"ח א, סי' מו, "אף שודאי לא מן הראוי הוא להכניס [דגל] בביהכ"נ שהוא מקום קדושה וכ"ש שאין להניחו שם בקביעות וכ"ש לא אצל ארון הקודש, אבל איסור ממש לא שייך לומר על זה אלא שהוא ענין הבל ושטות, ואם אפשר באופן של שלום לסלקם מביהכ"נ היה זה דבר טוב... אבל ח"ו לעשות מחלוקת בזה". מעניין במיוחד לציין בהקשר זה שכפי הנראה, ההופעה הקדומה ביותר המתועדת של דגל יהודי היתה בהקשר של הנפתו דווקא בבית הכנסת (!): בשנת ק"ד (1354) אישר הקיסר קארל⁴ ליהודי פראג להניף בבית הכנסת דגל אדום ועליו סמל מגן דוד; לאחר למעלה ממאתיים שנה, בשנת שנ"ב (1592), הותר לגביר ר' מרדכי מייזל להעמיד בבית הכנסת שלו באותה עיר "דגל של דוד המלך, דומה לדגל הנמצא בביהכ"נ הגדול"; ובשנת ת"ח (1648) העניקו ליהודים דגל לתלותו בבית הכנסת אלט-נוי-ישול כאות הערכה על השתתפותם בהגנה מפני השוודים (עיין מ' סימון, "דגל", האנציקלופדיה העברית יא, ירושלים, תשי"ז, עמ' 943. עיין עוד מ"ש ג' שלום, "מגן דוד - תולדותיו של סמל", לוח "הארץ", תש"ט). הדגלים הונפו בבתי הכנסת הללו בפראג במשך כל הדורות, כולל בתקופות כהונתם של המהר"ל, הנודע ביהודה ועוד, ללא פוצה פה. א' ארנד, לעיל הערה 4, מצייין שגם דגל הגדוד הונף בבתי כנסת שונים באנגליה. סביר ביותר שהגרמ"פ לא היה מודע לתקדימים הללו. עיין גם אצל ר"מ שטיינברג, שו"ת שערי משה, סי' מג (בע"ה ארחיב על כך במאמר שהזכרתי לעיל בהערה 1).

45 קיש, לעיל הערה 18.

46 כותרת הדרשה והתפילה "נרננה בישועתך ובשם אלקנו נדגול", ובאגרת: "אחינו בני הגדוד נושאי דגל ראשית צמיחת ישועתנו", אגרות הראיה ג, עמ' קלד לר' ל"א פלק הרב הצבאי של הגדוד העברי.

47 הרב מבין את דברי חז"ל גם כפשוטם, שבני ישראל נתאו לדגל לאומי כמו שיש לשאר האומות, והקב"ה נענה להם בשמחה. אחד מעיתוני התקופה אף הביא כסיכום קצר של הדרשה שהרב "ציין את תשוקתו של העם העברי לדגל מאז ומעולם". "יום הדגל בירושלים", דאר-היום, א' בטבת תרפ"ו, עמ' 8.

48 ביטוי זה מופיע גם בתפילה שחיבר הרב.

- היא לנו⁴⁹. הרב התייחס אל חיילי הגדוד העברי כ"כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי", למרות שידע שהרוב המוחלט של החיילים בגדוד לא היו דתיים⁵⁰ ושהיו בו בעיות בקיום המצוות⁵¹. הדברים מתאימים לדברי הרב זצ"ל במקומות רבים שהלאומיות הישראלית, כמו גם ארצנו ולשונונו ותולדותינו הלאומיים וכו', הם אלו קיימים וקדושים במהותם, גם כאשר הופעתם עדיין פגומה⁵².
6. הרב ראה ערך בנאמנות למשמעות הדגל ("אנו נאמנים נצח לדגלה") ולרעיון שבו - ההכרה שיש בישראל נשמה לאומית קדושה ומיוחדת, "ושכל חיינו מסורים לטיפוחה, לשמירתה בעוצם טהרתה, לשמור מכל משמר את כל סגולותיה".
7. הדגל מסמל את כיבוש א"י למען עם ישראל⁵³, ומבטא את העובדה שארץ ישראל שייכת לעם ישראל.
8. הדגל מזכיר את הקדושים שמסרו נפשם במלחמה נגד האויב, ומסמל את גבורת צבאות ישראל⁵⁴.
9. הדגל מסמל את גבורת ה' בתשועת ישראל.
10. קיימת חשיבות ומשמעות גם לדגלי אומות העולם. השלום הנצחי העולמי בנוי על הוקרת המיוחד שבכל דגל ושכל לאום, וכל שכן בדגל הישראלי שהוא סמל לעם סגולה⁵⁵.

סיכום

מבחינה היסטורית ורעיונית סימל דגל הגדוד העברי בעיני היהודים, האנגלים והערבים את הדגל העתידי של המדינה היהודית, ההולכת וקמה בארץ ישראל בעקבות מלחמת העולם הראשונה. הרב התייחס לגדוד העברי כ"נושא עליו דגל

- 49 ביטוי זה מופיע גם בתפילה שחיבר הרב.
- 50 עיין לעיל הערה 6.
- 51 אגרות הראיה ג, עמ' קלו-קלז, ו-קמא, כותב הרב שקיווה שדבריו בביקורו בגדוד "פעלו לטובה... ומאד אחשק לדעת אם כבר נתקנו המעוותים ע"ד המליחה, וע"ד ייחוד הכלים לבשר וחלב... (חילול) שבת... גילוח הזקן...". הרצון של ה"רעוורנד" (תואר המשומש בחו"ל למי שאינו רב אך נושא בתפקיד דתי) של הגדוד להתיר איסורי דאורייתא על סמך "דינא דמלכותא דינא", מעיד אף הוא על הרמה התורנית של האחראי שם על הדת.
- 52 עיין למשל באורות עמ' סג-סד, ו-קמז.
- 53 בתפילת הרב: זכרון... בהכבש ארץ הקודש... וגאולת ארץ קדשם. כך גם באגרות הראיה ג, עמ' קלז ו-קלד.
- 54 עיין לעיל, הערה 9.
- 55 אחד מעיתוני התקופה אף הביא ככותרת הדרשה "על סוד הדגל ועל השלום". "עוד על יום הדגל בירושלים", הארץ, א' בטבת תרפ"ו, ע' 1.

ישראל⁵⁶ וכמסמל את "ראשית צמיחת ישועתנו", וראה בחיוב את הנחת דגלו בבית הכנסת. הרב ציין שיש ערך לדגלים לאומיים וכל שכן לדגל ישראל, כפי שהדבר התבטא במדרש שהביא ממעמד הר סיני, ומהשאיפה המוזכרת לשימוש בדגלים הלאומיים בעת שלום⁵⁷. ונראה שכל מה שנאמר לגבי דגל הגדוד נכון ביתר שאת לגבי דגל המדינה של היום.

חיילים בבית הכנסת 'החורבה'

★ ★ ★

ירושלים תרפ"ה

הדרשה לכבוד הדגל⁵⁸

הוד מעלתו הנציב העליון לורד פלומר⁵⁹, הקהל הנכבד⁶⁰ ובני הגדוד⁶¹. בתפלתנו⁶² לסדר היום קבענו את הפסוק של המשורר הקדוש המתיחס לזכרון הדגל: נרננה בישועתך ובשם אלקינו נדגול, ימלא ד' כל משאלותיך ותהלים כ, ו.

- 56 אגרות הראיה ג, ע' קלז.
 57 כך עולה גם מהביטוי שהדגל הצבאי הוא "אילוץ" לעומת הדגלים הלאומיים המשמשים בהרמוניה שלא בעת מלחמה; אולם הדבר תלוי בגירסה שם. עיין להלן הע' 63.
 58 כפי הנראה הוכתב על ידי הרב למזכיר שהדפיס במכונת כתיבה, עיין להלן בהערות 70 ו-73.
 59 עיין היטב בהערות 20-35.
 60 לפי "עוד על יום הדגל בירושלים", הארץ, א' בטבת תרפ"ו, עמ' 1, הכניסה לטקס הייתה על פי הזמנות בלבד.
 61 עיין היטב בהערות 5-9.
 62 עיין הערה 3.

אחים יקרים, אנחנו יכולים בצדק לאמר בגאון, שההכרה החגיגית, המפותחת בצורה נאלצה⁶³ לדגל צבאי, הובעה אצלנו בתורה בראשית הצעדים אשר החילונו לדרך על במת תולדתנו בעצאתנו ממצרים והליכתנו במדבר לבוא לרשת את הארץ הזאת, שניתנה לנו לירושת עולם על פי ד', בעת אשר הסתדרנו בסדר צבאי "מבן עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא בישראל" [במדבר א, ג]. אז לפני אלפי שנים, בעוד לא נתפתחה הטכניקה המעשית באותה המדרגה העוזרת כל כך להגשמתו של כל תכסיס סדרני, אז כבר נאמרה לנו ההצהרה הגדולה על דבר הערך הנכבד של הדגל בצבא, "איש על דגלו באותות לבית אבותם" [שם ב, ב].

אמנם בדבר התוכן של הרגש האצילי⁶⁴ הממלא את הלב הערצה אל הדגל הצבאי⁶⁵, יש לנו באוצר האגדה שלנו מדרש פיוטי מאוד יפה נעים וקדוש, שממנו נוכל גם עתה לדלות פנינים הראויים להיות קשורים אל נשמתנו, בקשר עם הכבוד והחיבה, שיש בה גם כן קווי קדושה, שאנו מרגישים ביחס להדגל הצבאי הזה ביחוד של גדודנו החביב, שהננו מכניסים אותו היום למשמרת בבית הקדוש הזה. וככה הם דברי המדרש בקשר של דגלנו הצבאי העתיק, עם הביטוי של המשורר אשר הבענו בתפלתנו בשעה הקדושה והנכבדה הזאת⁶⁶:

"בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני ירדו עמו רבבות של מלאכים, שנאמר רכב אלדים⁶⁷ רבותים אלפי שנאן [תהלים סח, יח]⁶⁸, והיו כולם עשויים דגלים. כיון שראו אותן ישראל שהם עשויים דגלים התחילו מתאווים לדגלים, אמרו הלואי כך אנו נעשים דגלים כמותן. אמר להם הקב"ה, מה נתאוותם לעשות, דגלים, חייכם שאני ממלא משאלותיכם, נרננה בישועתך ובשם אלדינו נדגל ימלא ד' כל משאלותיך. מיד הודיע הקב"ה ואמר למשה לך עשה אותם דגלים כמו שנתאוו."

63 ידידי הרב פרופ' נריה גוטל הציע שאולי צ"ל "נאלצה", וכך אכן נראה לכאורה; אך לענ"ד נראה שניתן להשאיר 'נאלצה', ור"ל שהלואי שיכולנו להסתפק בדגלים לאומיים ולהראות את המיוחד שבכל לאום בעת שלום, ורק בתור אילוץ ובדיעבד עיקר השימוש בדגל הוא למלחמה. הדבר מתאים לסלידה ולכעס שחש הרב בעקבות ההרג הממוני של מלחמת העולם, עיין אורות עמ' טו-טז; אפילו לגבי מצוות כיבוש ארץ ישראל סובר הרב (עי' מאמרי הראי"ה עמ' רנב) שהאידיאל הוא שהאומות ימסרו לנו את ארץ ישראל מרצון ולא נצטרך לכבוש אותה בכוח. עיין גם הרי"מ חרל"פ, ממעייני הישועה, עמ' רמה. כך אולי גם משתמע מהביטוי בהמשך "הדגל האידיאלי" שאולי בא כניגוד לדגל המאולץ (עיין לעיל הערה 57).

64 האותיות הללו והאחרות שבסגרים בהמשך נקטעו בצד השמאלי של הדף (חוץ מאלו שציינתי שאותיותיהן דהו) והן משוערות. פיענוחנו כאן מאושר על ידי ביטוי דומה במקומות אחרים בכתבי הרב, למשל אורות התורה ג, א; אוצרות הראי"ה מכרוזי הראי"ה 10; אורות האמונה עמ' 137; חדריו, עמ' קי; עין איה שבת פ"ו, מא.

65 כלומר שבייחס לדגל הצבאי קיים גם תוכן ערכי, לא רק רגשי.

66 במדבר רבב ב, ג בשינויים קלים.

67 כך נכתב 'אלוקים' גם בהמשך.

68 כך הודפס.

הדגל האידיאלי שלנו לקוח הוא, ביסודו העתיק אצלנו, מהאצילות הנשמית⁶⁹ אשר זרחה עלינו בשעה הגדולה אשר לא היתה כמוה בהתולדה האנושית כולה, בעת אשר באה לנו, לכל עמנו, בצאתנו מעבדות לחירות, אותה ההתגלות הקדושה אשר ממנה קרני אורה הולכים וזורחים לכל התבל כולה, בעת אשר קבלנו את האוצר הקדוש, תורת ד' התמימה, שניתנה לנו לאור עולם, בעדנו ובעד כל העמים אשר תחת שמי ד'. אז זרחו עלינו האידיאלים הנצחיים בכל מילואם. מצד אחד ידענו נאמנה את העושר הגדול אשר להנשמה של האדם הנברא בצלם אלהים, את רוב פארה של נשמת כל יחיד ויחיד, ואת גודל תפארתה של נשמת האומה כולה, ושל נשמת כל עם ועם אשר יצר צור עולמים בעולמו הגדול. הכרנו שהמחשבה הקוסמופוליטית, בהיותה שטחית ועומדת רק על ההערכה⁷⁰ הכללית של האדם בכללות האנושות, בלא הבחנה של הרכוש הגדול המיוחד לכל עם ולכל גזע, מחשבה זו לא תביא לעולם את הברכה האלוהית ואת האושר הנצחי של אור החיים. הכרנו שיש לנו נשמה לאומית גדולה קדושה ומיוחדת שאנו נאמנים נצח לדגלה, ושכל חיינו מסורים לטיפוחה, לשמירתה בעוצם טהרתה, לנצור מכל משמר את כל סגולותיה. ולעומת זה ידענו גם כן שסוף כל סוף רוח ד' אחד הולך ומרחף על האחוה האנושית וכל העמים הרבים וכל הגזעים השונים, שמכולם יחד תתפאר ההרמוניה הנפלאה של עושר החיים הגדולים, אשר ברא יוצר האדם בצלמו הגדול והנערץ.

אז התעלינו לחשוב אותה המחשבה הנצחית המתארת לנו את האידיאליות הקדושה של הדגל הצבאי, ועדי עד הננו עומדים תחת ההשפעה הקדושה של השעה הנצחית היא אשר שמענו בה כולנו את קול אלודים חיים מדבר אלנו מתוך האש, מתוך רבבות קודש וצבאות מלאכי עליון העשויים דגלים דגלים. הכרנו שעושר חיים מגוון מאד ישנו בעולם הרוחני הנאצל ששם הוא מקור החיים, והעושר⁷¹ המגוון, השונה מאוד בכל מערכה ומערכה ממערכות הקודש, אידיאלים נישאים שונים ומשונים מרחפים בחללו האצילי, של עולמות הקדושה, האמונה, המדע, המוסר, הדת, האהבה, הגבורה, והיפי, ורבבות אידיאלי קודש אין ספורות כאלה, היש מספר לגדודיו⁷², וכל גדוד וגדוד מגודדי קודש אלה הוא דוגל בדגל קודש. המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו [איוב כה, ב]. השלום הוא מקור הקודש

69 כאן מודפס בסוף העמוד הראשון כנראה בט"ס "אשר לא היתה כמוה", ביטוי שמופיע שוב בסמוך (נדפס בסוף העמוד הראשון ובתחילת העמוד השני). כפי הנראה הדרשה הוכתבה בעל-פה על ידי הרב למזכירו, ותוך כדי דבריו ערך הרב שינויים בודדים, וכך עולה גם מהערות 70 ו-73.

70 שבע המילים הבאות הוספו לדף המודפס בכתב-יד שאינו כתב-ידו של הרב, עיין בהערה 69.

71 האותיות הללו דהו, והן משוערות.

72 איוב כה, ג. כפי הנראה, המזכיר לא שם לב שהרב התכוון כאן לדרוש את הקשר עם פסוק הבא באיוב שמזכיר בשורה הבאה, אחרת היה מציין מקורו.

של כל חלוקתם⁷³ והוקרתם של הדגלים המיוחדים, אשר כל גדוד יודע בצדק להעריצו⁷⁴. זהו היסוד המבסס באחרית את אותו השלום הנצחי שהננו כל כך קשורים לשאיפתו, ושאיפה קדושה ונצחית זאת היא אשר היא נותנת לנו כח רוחני כל כך נשגב לשמור את דגל סגולותינו העצמיות, אשר על ידם רואה בנו כל העולם הגדול את הפליאה היחידה, שאף-על-פי שנתפורנו בין עמים רבים, ונתרחקנו מעל אדמתנו זה הרבה מאות בשנים, הננו עומדים חיים וקיימים ברוחנו העצמי, קשורים בקשרים רעננים אל ד' אלדי ישראל ולתורתנו⁷⁵ הקדושה אשר הנחילנו, אל עמנו, ואל ארצנו הקדושה, אשר בנו ובה יחד נגנז⁷⁶ הוא הסוד הגדול של שלום העולמים אשר להאנושיות, חזון נביאנו⁷⁷ הקדושים מאירי החיים לכל האדם אשר תחת כל השמים. ועל ידי אותה ההכרה החודרת והעדינה של ההערכה אשר לדגלנו המיוחד, בתכונה של התאמה לדגלי מעלה אשר שלום הנצח הוא זורח עליהם סלה⁷⁸, המושרשת כל כך יפה בנשמתנו הלאומית, באה גם כן ההכרה להעם הבריטי להיות הראשון בעמים להכריז גלוי לכל את ההצהרה הקדושה של ביתנו הלאומי בארצנו הנצחית בעדנו, ושהעמים היותר נאורים וחבר הלאומים בכלל אישרו בחותם אמת את האמת העליונה הזאת. וההכרה הדגלית המקודשת הזאת היא היתה לרוח החיה ביצירת הגדוד העברי, אשר בגינו הואיל הוד מלכותו ג'אורג' החמישי מלך בריטניא ירום הודו לכבדנו בהדגל המכובד הזה, אשר זכרנו קודש הוא לנו. לעולם לא⁷⁹ נוכל לשכוח את אותה השלהבתיה ואור הקודש אשר מילא את הנשמות העילאיות של בנינו הצעירים, אשר ברוח אידיאלי נישא ומרומם התנדבו ללכת אל ארץ הקודש בתור בני הגדוד העוזר לכבש את ארץ האבות, בשביל המטרות הקדושות האצור לעד בנשמת הבנים עד דור אחרון. כצבאות קדושים, כמלאכי השרת נדמו לי, בעת אשר זכיתי לבקר את הגדוד בפלימוטה⁸⁰ בהיותי באנגליה בימי המלחמה. ובשביל הזכרונות הקדושים הללו, אשר לעזור להגשמתם נשלח הנה הוד מעלתו שר

- 73 כאן מודפס "של הדגלים" ומחוק בכתב-יד. הביטוי מופיע שוב לאחר תוספת מלה אחת בלבד, עיין בהערה 69.
- 74 האות צד"י בוודאי הייתה אך טושטשה, שמא בכוונה, אולי להחליפה לאות כ"ף, ולפי זה צ"ל: להעריכו.
- 75 העדפתי את הפיענוח המצוי יותר אצל הרב (על פי בדיקה בתקליטור של כתבי הרב קוק של ידידי הר"ד גולדשטיין); אך יתכן לחילופין: 'לתורה הקדושה'.
- 76 יתכן שהאות השנייה היא נו"ן (במקום גימ"ל), וצ"ע.
- 77 האות השנייה מהסוף נמחקה בכתב-יד ואיננה ברור.
- 78 תיבה מצויה אצל הרב (יותר מ-300 פעם בכתביו ע"פ בדיקה בתקליטור הנ"ל הערה 75), במשמעות 'נצח', עיין עולת ראי"ה א, עמ' יא ו-רטו.
- 79 יש כאן כמה אותיות הנראות שנמחקו ביד.
- 80 Plymouth, מקום הבסיס של הגדוד העברי באנגליה. הרב הזכיר שהוא מתכנן לבקר את חיילי הגדוד שם יחד עם אשתו (!) בהיותו באנגליה, עי' אגרות הראיה חלק ג עמ' קלה, ועיין בהערת הרב י' בארי, אוהב ישראל בקדושה א, עמ' 228.

הצבא לורד פלומר הנציב העליון לארץ-ישראל⁸¹, יכולים אנחנו בצדק לאמר על הדגל הצבאי הזה העומד כעת במקום הקדוש הזה שיהיה גנוז בו למשמרת עולמים⁸², הדגל הקשור ברשמי זכר קדושים של שאיפתנו הלאומית לתשועת אלודים בעדנו ובעד כל חי, את הפסוק הקדוש אשר הבענו בתפלתנו: 'נרננה בישועתך ובשם אלדינו נדגל ימלא ד' כל משאלותיך'. ובא לציון גואל במהרה בימינו, אמן.

81 מבחינה היסטורית, היה עדיין ברור בשלב זה לאנגלים שהמנדט שלהם בארץ הוא להעביר את השלטון ליהודים לצורך הקמת "בית לאומי", ואת הטקס יש להבין על רקע הדרישה של חלק מהיישוב להקים מחדש את הגדוד העברי וכנ"ל.

82 הפסיק הוסף כאן ביד. הדגל אכן היה מונח שם בבית הכנסת עד יומו האחרון, ואבד בנפול הרובע במלחמת השחרור. גניחובסקי, לעיל הערה 4.